

Frank Vermeer

Bij leven en welzijn

150 jaar Joodse familiegeschiedenis,
in gesprekken tussen heden en verleden

 uitgeverij
koninklijke van gorcum

© 2023 F.R. Vermeer en Uitgeverij
Koninklijke Van Gorcum BV
Postbus 43, 9400 AA Assen.

>g uitgeverij
koninklijke van gorcum

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

NUR 686
ISBN 9789023259510

Eerste druk, 2023

Uitgave
Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum, Assen

Grafische vormgeving en omslagontwerp
AlbertsKleve, bureau voor grafisch ontwerp BNO, albertskleve.nl

Tekstredactie
Redactie bureau Marita Weener

Druk
Drukkerij Van Gorcum, Meppel

1	Het gewicht van de woorden	07
2	De familie Levy in Hamburg	10
3	In Hamburg aan de Alster met <i>Urgrossvater</i> Abraham Salomon Levy	19
4	Het is goed toeven op Ohlsdorf	27
5	Familiereünie in Assen	30
6	Een nieuwsgierige achterneef in gesprek met <i>Onkel</i> Louis Levy	32
7	<i>Onkel</i> Louis wil het naadje van de kous weten	41
8	Stinkhomo's	48
9	De handel en wandel van de familie Vos uit Dalfsen en Assen	51
10	Overgrootmoeder Rosalie Vos-Boasson laat mij een toontje lager zingen	58
11	De Jiddische mammenclub	66
12	Van 'Arbeid Adelt' naar vrouwenkiesrecht	72
13	De Sofers, een zeer orthodoxe tak	78
14	Twee Assense broers en twee zussen uit Hamburg blijven hun leven lang bij elkaar	80

15	Grootvader Isidor Vos, grossier	83
16	Grootvader Isidor Vos, gemeentepoliticus	95
17	Jan Vermeer, zoon van Antje, pleegzoon van Grietje en Trijntje	103
18	De zon gaat onder in het oosten	105
19	Duisternis	111
20	Eugenetica tijdens het naziregime	118
21	<i>Ein privilegierte Mischehe</i>	122
22	Het einde	127
23	Sobibor	132
24	Deportaties	136
25	Ondergang	140
26	Rutger Matthijsen	145
27	Helden	151
28	Cari	158
29	Na de oorlog - Betty	164
30	De strijd om het Joodsche kind	168
31	Rovers en profiteurs - een waardig gesprek	172
32	Rechtsherstel en Wiedergutmachung	182
33	Bij leven en welzijn	189
	Epiloog	198
	Noten	202
	Verantwoording en dankwoord	210
	Stambomen	212

1

Het gewicht van de woorden

Eind 2019 las ik de roman *Het gewicht van de woorden* van Pascal Mercier, literair pseudoniem van Peter Bieri (Bern, 23 juni 1944). Bieri was hoogleraar analytische filosofie aan de Vrije Universiteit in Berlijn. Op zijn 45e besloot hij zich aan fictie te wagen. Met succes: van *Nachttrein naar Lissabon* zijn honderdduizenden exemplaren verkocht.¹

Wat doet Bieri in deze familiegeschiedenis? Neef Peter, oom Peter, zwager Peter? Niets van dat al. Wel is er een andersoortige verwantschap: mijn verbondenheid met zijn filosofische gedachtegoed én met personages in zijn romans wier leven door onverwachte gebeurtenissen of eigen handelen een beslissende wending neemt. Maar de belangrijkste reden om Bieri hier ten tonele te voeren, is dat *Het gewicht van de woorden* het laatste zetje heeft gegeven om mij aan het schrijven van deze familiegeschiedenis te zetten.

Het gewicht van de woorden gaat in de kern over de vaardigheid die een mens moet verwerven om keuzes te maken in zijn zoektocht naar innerlijke vrijheid.²

Simon Leyland, de hoofdpersoon, is vertaler en uitgever. Leyland hoort van zijn neuroloog dat hij een onbehandelbare hersentumor heeft en nog maar kort zal leven. Na het bericht van zijn naderend einde verkoopt Leyland zijn kleine, maar goed lopende literaire uitgeverij. Zo goed en zo kwaad als het gaat, bereidt hij zich met zijn twee volwassen kinderen voor op de aansnellende dood. Een klein jaar na de jobstijding blijkt echter dat in het ziekenhuis het beeldmateriaal is verwisseld; Leyland is kerngezond, een ander is getroffen door een hersentumor. Zijn herwonnen leven brengt Leyland nieuwe energie en vooral het inzicht dat hij zich moet bevrijden van het dwingende en tirannieke

oordeel van anderen. Hij realiseert zich dat pas als je de blikken van de ander weet te negeren en de verbeelding laat werken, innerlijke vrijheid een stap dichterbij komt.

In interviews naar aanleiding van het boek zegt Bieri dat hij enorm heeft genoten van het creatieve element van het schrijven, het zelf bedenken van personen en hun eigenschappen en levens. Wie schrijft, krijgt een beter beeld van zichzelf, wordt gedwongen zijn ideeën te ordenen en te doordenken. Alleen dan kun je ze helder opschrijven. “Toen ik 45 was, heb ik ontdekt dat ik romans kon schrijven, verhalen kon vertellen. Dat was de bron van veel geluk. Romans schrijven is echt het ultieme voorbeeld van de poging je eigen stem te vinden. Het is een fantastische manier om een zorgvuldig leven te leiden.”³ Dat zijn inspirerende thema's en uitdagende woorden. Zou ik, zonder de blik van anderen op mij gevestigd te weten, in staat zijn een verzonnen wereld te scheppen, een verhaal te bedenken over een mens van vlees en bloed, met al zijn eigenschappen, zijn taal, zijn uiterlijk, zijn slechte en goede kanten? Zou het schrijven mij tot inzichten brengen die tevoren als vage noties door mijn hoofd zweefden?

Het antwoord is ondubbelzinnig 'nee'. Ik ben er een handjevol weken mee bezig geweest en steeds viel ik terug op de personen die in mijn leven of dat van Jan en Rootje, Cari, Rutger-Jan, Ondine en andere familieleden belangrijk zijn geweest. In de verste verten geen zicht op een fictief personage, laat staan op een aan mijn brein ontsproten verhaal. Dat is niets nieuws, eerdere probeersels strandden ook op zandbanken van fantasieloosheid. Maar niet getreurd, Bieri/Mercier heeft wel wat bij mij losgemaakt. Laat ik dan ten minste proberen de geschiedenis te vertellen van onze familie – de Vossen, de Boassons, de Levy's, de Vermeers – en die van Cari en haar ouders. Laat ik schrijven over Sobibor, dat in mijn leven zo duidelijk aanwezig is. Over het begrip 'waardigheid', dat Bieri behandelt in een van zijn bekendste filosofische werken *Een manier van leven: over de vele vormen van menselijke waardigheid*. Waardigheid als levenshouding, als een manier om het leven te leven. Waardig als tegenstelling tot achteloos, respectloos. Bieri beantwoordt tal van levensvragen vanuit de optiek van dat begrip. Hij doet dat afgewogen en genuanceerd en biedt daarmee een waardigheidscatalogus voor het leven van alledag.⁴

Ik zal ook schrijven over verzet: het grote verzet door Rut Matthijsen en Piet Westdorp tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar ook het kleine hedendaagse verzet.

Non-fictie dus, met hier en daar een spoortje, van ja toch, fantasie. En vast en zeker komt er woede in voor. Over mensen en situaties. Over de

Polen en Hongaren, over de Baudets van deze wereld, over het onuitroeibare kwaad dat discriminatie heet. Waardigheid moet je proberen in alle omstandigheden aan de dag te leggen: in de omgang met anderen en met jezelf. Maar toch ... soms wordt een waardige houding bedolven onder boosheid, onbegrip of de onbedwingbare wens te zeggen waar het op staat. De geest is zwak.

2

De familie Levy in Hamburg

Genealogie

Onze moeder is Rosalie (Rootje) Vermeer-Vos (Assen 1909 - Heerenveen 1995), dochter van twee Joodse ouders: Isidor Vos en Caroline (Carla) Levy. De moeder van Isidor was Rosalie Boasson, geboren en getogen in Middelburg. Hartog Meier Harts Vos, Isidors vader, was een Drent met wortels in Dalfsen en ooit in Duitsland en Polen. Caroline Levy is de dochter van Abraham Salomon Levy en Bertha Levy, beiden afkomstig uit Hamburg (Altona).

De afgelopen twee jaar heb ik de genealogie van de families Vos, Boasson en Levy in beeld gebracht met behulp van gegevens die Rootje in de loop der jaren heeft verzameld en de genealogische website *My Heritage*. Zo is er een gigantische stamboom ontstaan. Vrijwel dagelijks ontvang ik matches uit alle delen van de wereld: Israël (veel), de VS, Canada, Argentinië, Nederland, enzovoort. De meest bijzondere Joodse namen rijgen zich aaneen: De Jonge Rintel, Frankfort, Moznum, Levie Hamburger, Swaab Jaffe, Breinche Boas, Frankfort Ashkenazi, Israëls van der Wijk, Getschlig Boas, Israel Juda ben Mattitja, Jehuda Leib Boas, Sofer Schreiber, enzovoort.

Levy, de mannelijke lijn van grootmoeder Carla Vos-Levy

De familielijns van de Levy's heb ik niet ver kunnen afwikkelen. Een reden daarvoor is mogelijk dat, zoals Rootje vertelde, overgrootvader Abraham Salomon Levy (1826-1905) of diens vader ooit zijn achternaam Hamburger gewijzigd zou hebben in Levy. In de genealogische gegevens heb ik daarover niets aangetroffen.

Levy/Levij, de vrouwelijke lijn van grootmoeder Carla Vos-Levy

Ook de familielijns van de Levy's/Levij's is maar over een korte periode traceerbaar. Onze overgrootmoeder Bertha Levy (Levij) (Hamburg 1850 - Assen 1919) was de dochter van betovergrootvader Mozes Aron Levy (geb. omstreeks 1825) en betovergrootmoeder Rechel Levy (geb. omstreeks 1825) (beiden 4e generatie). Bertha had ten minste twee broers: Eduard en Leo.

De Hamburgse Levy's

De Duitse tak van onze familie heeft mij altijd geïntrigeerd. Grootmoeder Carla Levy is in 1884 geboren in Hamburg. Ze was de jongste van zeven kinderen in het gezin van Abraham Salomon Levy en Bertha Levy. Ik denk dat mijn fascinatie te maken heeft met de verhalen van Rootje over de merkwaardige eigenschappen van de Hamburgse Levy's, hun karakteristieke uitspraken en de Jiddische gerechten die haar grootmoeder Bertha en moeder Carla bereidden. Bovendien waren de meeste Joodse familieleden die na de oorlog nog in leven waren en die wij leerden kennen, afstammelingen van de Hamburgse Levy's. Zij staan mij het meeste na.

Met de Joodse familie in Hamburg is ook duisternis en melancholie verbonden. Als ik denk aan het Oost-Europese chassidische Jodendom waaruit de Hamburgers (en ook de Vossen en Boassons) zijn voortgekomen, bekruipt me een *unheimisch* gevoel. In mijn hoofd doemen beelden op van kleine afgelegen sjetls en getto's, waarin Joden eeuwenlang samenleefden, afgezonderd van de rest van de wereld. Kleine neringdoenden, veehandelaren, keuterboeren die met moeite het hoofd boven water hielden, zwoegende permanente zwangere vrouwen; de gesjochten en verdoemden, de bijgelovigen. Eens in de zoveel jaar een pogrom. En dan weer moeizaam verder. Ze zijn me vreemd, die chassidische Joden, maar toch horen ze bij mij.

Isaac Bashevis Singer heeft hun levens indringend beschreven in de romans *De Familie Moskat*, en *De duizendkunstenaar van Lublin* en in zijn memoires *Het hof van mijn vader*. Roman Vishniac fixeerde in *A Vanished World* met donkere zwart-witfoto's het leven van Joden uit Oost-Europa in de periode 1934-1939. Eenvoudige mensen, vaak levend in povere omstandigheden, kinderen in Thorascholen, rabbijnen, handelaartjes, zwervers. Ik ben drie keer begonnen met *Alles is verlicht* van Jonathan Safran Foer, maar heb het steeds weer weggelegd; het lukte me niet de beklemmende sfeer van de Oekraïense sjetl van me af te schudden.

Terugkijkend valt me nu pas op hoeveel boeken over het leven van Joden vóór, in en na de oorlog ik in al die jaren heb gelezen, hoe ik mij heb verdiept in hun gedachten en tradities, strevingen en gevoelens, hun angsten en hun pogingen om na de oorlog het leven weer ter hand te nemen of de tweedegeneratieproblematiek onder ogen te zien: Potok, Singer, Philip Roth, Henry Roth, Sebald, Amos Oz, Applefeld, Canetti, Primo Levi, Gerhard Durlacher, Nicole Kraus, Grunberg, Margalith Kleijwegt, noem maar op. Stellig is mijn sombere beeld mede daardoor gekleurd. De Groningse graficus Werkman, vlak voor het einde van de oorlog vermoord door de Duitsers, beeldde in twintig 'druksels' zijn impressies af van de door Martin Buber opgetekende 18e-eeuwse Chassidische legenden. Ooit kocht ik een doos met fraaie reproducties. Prachtige kleurige voorstellingen, maar bij het ontbreken van talent voor mystiek moest ik mij tevredenstellen met de schoonheid van het werk zonder te (willen) weten op welke verhalen ze precies geënt zijn.

In 2006 verbleef ik vijf weken in Parijs. Elke namiddag liep ik uren achtereen door de stad. In de Rue des Rosiers in de Marais gaat plotseling een haveloze deur naast mij open, een groepje jonge mannen, witte overhemden, zwarte pakken, zwarte hoeden, slaaplokken, blasse gezichten, sommigen gezet – pas op: geen stereotyperingen! – komt naar buiten. Studenten van een Jeshiva. Twee aan twee, in een gesloten colonne – het lijkt of ze geen acht slaan op hun omgeving en geheel opgaan in elkaar – lopen ze de stad in. Orthodoxe jongens, die de Talmud, de Torah, de Halacha bestuderen. Hun manier van leven staat ver van mij af. Het bedrukt me, zoals elke vorm van orthodoxie. Het 'sjetlspeek' sluipt dreigend om mij heen, maar het misleidt me tegelijkertijd. De Jeshiva-studenten in Parijs zijn druk met elkaar in gesprek, ze maken lol. Safran Foer heeft volgens zijn lezers een geestig boek geschreven. Ook in De Familie Moskat en De Duizendkunstenaar is het niet enkel ellende wat de klok slaat.

Gabrielle Tergit schreef het geestige en schitterende *De Effingers* over welgestelde Joodse families in het Berlijn van eind 19e eeuw. De meeste hielden, eerder om culturele dan religieuze redenen, Joodse tradities in ere, slechts een enkeling was orthodox. De familie Effinger en hun verwanten hadden een leven als andere gefortuneerde Duitsers in Berlijn. Ze namen volop deel aan het culturele leven in die bruisende stad; bezoeken aan muziektheaters en schouwburgen waren in hun leven ingebed. Musea konden rekenen op financiële ondersteuning voor kunstankopen. Er waren diners, dure vakanties, ze bewoonden kapitale huizen in stijlvolle straten. Het ging ze lange tijd voor de wind. De Effingers lééfdén niet alleen als andere kapitaalkrachtige Duitsers, ze meenden echte Duitsers te zijn. In de jaren '30 bleek dat die gedachte

op een vergissing beruiste. Wie van hen in 1942 nog in leven was, zou spoedig sterven in een van de vernietigingskampen.

Max Tailleur maakte in de jaren '60 Jiddisch cabaret over schlemielige volkse Joden. In een mengelmoes van Jiddisch, Amsterdams en Nederlands tapte hij moppen over Sam, Moos, Saar: "Ken je die van Sam en Moos die door de Kalverstraat lopen. Zegt Moos tegen Sam ..." Wij schoolkinderen vertelden ze na. Hoe is het toch mogelijk dat een Joodse man, die in de oorlog ondergedoken heeft gezeten, twintig jaar na het einde van de oorlog grappen over Joden maakte, goedmoedige grappen weliswaar, maar toch ... Sam en Moos werden steevast neergezet als dom, sluw, net te handig en daardoor onhandig. Een beetje vergelijkbaar met onze Belgenmoppen, maar dan over een volk wiens etnische herkomst had geleid tot de moord op zes miljoen van hun leden. Moppen tappen was voor Tailleur een manier om met de gebeurtenissen om te gaan: "Ik lach om niet te huilen."

Tegenwoordig hoor je die grappen niet meer. Misschien omdat meer dan in de jaren '60 de verschrikkingen van de *Endlösung* ten volle duidelijk zijn geworden. Zou het zo zijn dat de geestelijke ruimte, ontstaan door de verwerking van het oorlogsleed, zich niet laat opvullen met humor, omdat in het gemeenschappelijk bewustzijn is doorgedrongen dat voor relativering geen plaats is? Of komt het doordat Joden niet meer als afzonderlijke bevolkingsgroep zichtbaar zijn en Jiddische grappen over Joden niet herkend worden?

Vrolijker en charmanter was het Jiddische cabaret Li-La-Lo in de De Clerqstraat in Amsterdam. Rondom 28 december, de trouwdag van Jan en Rootje, was een bezoek van ons gezin aan Amsterdam vaste prik, eerst naar het hilarisch satirische cabaret Lurelei (Jasperina de Jong, Eric Herfst, Frans Halsema, Leen Jongewaard, Sylvia de Leur, Adèle Bloemendaal e.a.) of een musical van Annie M.G. Schmidt met Conny Stuart en daarna als afsluiting Jacques en Jossey Halland in Li-La-Lo. Ze zongen en vertelden verhalen, er was kosmopolitisme en humor, melancholie maar geen bitterheid.

Mijn binding met het Jodendom is niet religieus bepaald; opvoeding of de familie verhalen spelen evenmin een grote rol. Misschien zijn er culturele banden zonder dat ik mij daarvan bewust ben; culturele kenmerken schijnen genetisch vastgelegd te kunnen zijn. De echte verwantschap tussen mij en het Jodendom is mijn leven lang het onbevattelijke geweest; de eeuwige vervolging, de pogroms, de vee-wagons, de rijen naakte mensen voortgedreven naar de gaskamers en de onontkoombare dood. Als er geen Tweede Wereldoorlog was

geweest, zou mijn Joodse gevoel wellicht niet meer zijn geweest dan de herinnering aan wat aardige anekdotes over onze Joodse voorvaderen.

Of is er toch meer? Soms, zomaar ergens op straat, in Amsterdam of Parijs, schuifelt gearmd een ouder Joods echtpaar voorbij. Ik herken hun trekken. Kleine mensen, hij voorover gebogen, dikke brillenglazen, zij frêle, kaarsrecht, een baret schuin op haar blauwgrijze haar. Ze stralen een stille beschaving uit. Onwillekeurig glimlach ik. De geur in hun appartement, de licht beschadigde antieke kasten en tafeltjes, de stoelen waarvan de zijden bekleding tot op de draad versleten is, het wit-goudkleurige porseleinen Meissen theeservies waarvan de suikerpot een niet-passend dekseltje heeft. In hun boekenkast Thomas Mann, Tomasi di Lampedusa, Simone de Beauvoir en Dostojevski, op een stapeltje naast de grammofoon platen van Clara Haskill en Yehudi Menuhin – ik zie het allemaal voor me. Misschien groet ik en kijken ze me verbaasd aan. Zij snapt het. Thuisgekomen zal ze thee zetten en het hem uitleggen. Op een bordje liggen zelfgebakken *Butterplätzchen*, die over zijn gebleven van Kerst. Hij maakt grapjes over de culinaire geneugten van die christelijke feestdag. Hij maakt altijd grapjes.

Toen ik in 1968 in Utrecht ging studeren en mijn Joodse herkomst bekend werd in het studentenhuis waar ik woonde, waren er enkele huisgenoten die herhaaldelijk grappen over Joden maakten, waarin ze mij betrokken: “Vermeer, in de bunker!”, “Vermeer, ik ruik gas.” Ik geloofde niet dat die pesterijen werkelijk een racistische achtergrond hadden, maar ik wist me geen raad, vond de goede woorden niet, was weerloos en dus kwetsbaar. Er zijn zwart-witfoto's, gemaakt tijdens de ontgroeijingstijd bij het Utrechts Studenten Corps in 1968. Mijn jaargenoten en ik staan daarop met kaalgeschoren hoofden. De associatie met de foto's van kale uitgemergelde concentratiekampgevangenen dook destijds aanstonds op. En zelfs nu na al die jaren, als ik die foto's door mijn handen laat gaan, is de gedachte daaraan niet ver weg.

Waar Ondine en ik ook zijn, altijd zoeken we een gedenkteken op voor 'de' moord. Vaker dan vroeger springen tranen in mijn ogen, het lukt me niet om ze terug te dringen. We leggen een steentje op het monument; onze eigen manier van 'kaddisj zeggen'. Hetzelfde ritueel volgen we op fusilladeplaatsen van verzetsmensen, bij onderduikhollen in de Drentse bossen, op de Waalsdorpervlakte, in Kamp Amersfoort waar Folkert Allema, Ondines grootvader, was opgesloten, en in Westerbork, van waaruit de treinen vertrokken. Soms dringt zich de pijnlijke gedachte op dat ik mijn gevoeligheid voor de oorlogsgeschiedenis van de Joden te ruim baan heb gegeven. Op andere momenten denk ik dat er geen ontkomen aan was.

De Hamburgse Levy's waren geen kleine orthodoxe sjacheraars die leefden in een afgesloten wereld. Ze namen volop deel aan het Hamburgse leven. Er waren huwelijksfeesten, reizen naar Oostenrijk, diners, gezelligheid, schouwburgbezoeken. Lang niet allemaal hebben ze hun einde gevonden in de gaskamers.

Overgrootvader Abraham Salomon Levy is drie keer getrouwd geweest; volgens Rootje zou hij zelfs vier vrouwen hebben gehad, maar die informatie is onbevestigd. Laten we het op drie huwelijken houden.⁵ Zijn eerste vrouw was Fanny Seligmann. Met haar kreeg hij in 1850 Joseph. Wie zijn tweede vrouw was, weten we niet. Ook uit dat huwelijk werd een zoon geboren: Isaac, die zich later Julius is gaan noemen.

In zijn testament, opgemaakt op 26 november 1896, heeft Abraham bepaald dat bij zijn overlijden zijn vrouw Bertha, nadat het treurjaar was verstreken, aan Joseph 5000 DM diende te betalen.⁶ Eenzelfde bedrag kwam toe aan Julius. Abraham heeft deze bedragen later nog verhoogd. Rootje zei altijd tegen ons: “Een man een man, een woord een woord.” Die regel moet Abraham ook voor ogen hebben gestaan toen hij enige weken voor zijn dood in het testament liet opnemen dat een bedrag dat hij Julius had geleend en dat Julius in strijd met het door hem gegeven *Ehrenwort* niet had terugbetaald, afgetrokken werd van diens erfdeel. Bertha moest dus een treurjaar in acht nemen voordat ze vrij over haar erfdeel kon beschikken. Dat duidt erop dat in huize Levy volgens Joodse regels werd geleefd.

Het vermogen dat resteerde na het overlijden van Bertha zou volgens het testament voor gelijke delen vererven aan de zeven kinderen uit Abrahams huwelijk met haar. Abraham benoemde tot executeurs Bertha's broer Eduard Levy en ene Magnus von der Walde, overgrootvader van onze Duitse achterachternicht Norma van der Walde. Voor hun huwelijkspartners visten de heren in dezelfde vijver. Daarin zwommen drie zusjes Seligmann: Amalie Friederike, Caroline en Fanny. Magnus huwde Amalie, Eduard Caroline en overgrootvader Abraham Salomon, in eerste echt, Fanny. Na hun scheiding trouwde Fanny met Magnus' broer Simon. Eduard en Magnus zijn in het testament bevoegd verklaard alle (on)roerende zaken en waardepapieren te verkopen, hypotheeken te vestigen of te beëindigen, enzovoort. Zo'n bepaling neem je niet op in een testament als er geen goederen zijn. Die waren er dan ook, waarschijnlijk in behoorlijke mate. Abraham had een kleine zakenbank. Waren Bertha's broers Eduard en Leo Levy zijn compagnons? Begin 1900 fuseert een Hamburgse Bank Levy met de bekende Warburg Bank. Ik heb niet kunnen achterhalen of dit Abrahams bank was, maar het lijkt me onwaarschijnlijk; de Warburg Bank was toen al vele maten te groot voor de bank van Abraham

Vier kinderen Levy, omstreeks 1880.
V.l.n.r.: Minna, Louis, Max, Blume (Berna)

en had denkkelijk relaties uit een andere maatschappelijke klasse dan hij. Bank Oppner & Goldschmidt uit *De Effingers* zou een goede partij voor de Warburg Bank geweest zijn.

Abraham was 48 jaar toen hij voor de derde keer trouwde. Zijn bruid Bertha was 24 jaar jonger. Op een foto uit die tijd kijken ze schuin langs ons heen. Hij zit, zij staat, een arm over zijn schouders. Een man met een krachtige kop, een forse zwartgrijze knevel en baard, zwarte jas, grijze broek en vest, zwarte strik, horlogeketting. Een trouwring om zijn linker ringvinger, een zegelring om zijn linker wijsvinger. Het zijn zijn korte stevige vingers, eerder van een boer dan van een bankier. Abraham is bijna helemaal kaal. De kaalheid is volgens overlevering het noodlottige gevolg van een overval op zijn bank waarbij de overval-ler Abraham op zijn hoofd geslagen zou hebben. Hij draagt sindsdien een pruik of haarstuk. Op de foto's is dat niet zichtbaar. Na dagelijks gebruik zou de pruik op een standaard gezet zijn teneinde door Bertha te worden gekamd, zodat hij de volgende dag Abrahams hoofd weer zou kunnen tooien. Bertha draagt een zwarte doorgeknoopte japon van fluwelige stof met ruches op de mouwen, witte kanten manchetten en dito kraag. Ook lijkt ze een horlogeketting te dragen of misschien is het een sleutelketting. Opgestoken haar met een vlecht op haar achterhoofd, kleine knopjes in de oren. Verder geen sieraden. Een aanzet tot een glimlach op haar gezicht.

De familie laat zich met enige regelmaat vereeuwigen. Er is een foto met de oudste vier kinderen, genomen door fotograaf Dempzok, Neuer Steinweg 45 te Hamburg. Keurig in het gelid, zittend en staand naast elkaar, staren ze met strakke gezichten naar de fotograaf. Het kon destijds minutenlang duren voordat de fotograaf klaar was. Zo lang bleef je niet lachen naar het vogeltje. Op een andere foto is Abraham, een oude man inmiddels, zittend afgebeeld – hij blikt ons peinzend aan. Bertha zie je ook ouder worden, ze is steeds goed gekleed – Rootje heeft dat niet van een vreemde – soms in lichte jurken, dan weer in een jurk met ruches. Op de laatste foto's, Bertha is naar schatting 50 jaar, kijkt ze ernstig. In 1905 is ze weduwe geworden.⁷

Er zijn diverse foto's van hun twee jongste kinderen Carla en Ida. Als meisjes op de meisjesschool van Dr. Löwenberg aan de Heimhuderstrasse 11, later als jonge vrouwen met prachtige hoeden of fraai opgestoken haren. Carla lijkt sprekend op haar moeder, dezelfde fijne trekken en gezichtsuitdrukking. Ook Rootjes gezicht zie ik terug in dat van haar grootmoeder. Op een van de vroegste foto's zit Carla, 1 jaar oud, op schoot bij haar min, een jonge blonde Germaanse.